

**DE WILDE TUIN
VAN DE
VERBEELDING**

KRIS PINT

De wilde tuin
van de
verbeelding

---

*Zelfzorg als
vrolijke wetenschap*

BOOM
AMSTERDAM

© Kris Pint, Molenstede, 2017

© Boom uitgevers Amsterdam, 2017

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden veelevoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zeer het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (Postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912. Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.stichting-pro.nl).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

Verzorging omslag & binnenwerk: René van der Vooren

ISBN 978 90 5875 893 4 | NUR 730

www.boomfilosofie.nl

www.boomuitgeversamsterdam.nl

Inhoud

De vergeten tuin	9
Planten wieden, of het belang van leegte	23
Beeldtuinieren, of het belang van een muur	45
Wilde-tuintechnieken	79
Zelfzorg als vrolijke wetenschap	117
<i>Geciteerde werken</i>	129

Voor
Nadia, Nika & Asja

De vergeten tuin

*Wij allen hebben verborgen tuinen
en aanplantingen in ons.*

FRIEDRICH NIETZSCHE

De vrolijke wetenschap (1882), § 9

*O heerlijk uur, verrukkelijk oord,
verwilderde tuin. Je keert je af
van het huis en over het tuinpad zweeft
de godin van het geluk je tegemoet.*

FRANZ KAFKA

Dagboekaantekening,
15 september 1917

EEN VAN DE MEEST MYSTERIEUZE, EROTISCHE TEKSTEN UIT de wereldliteratuur is, enigszins onverwacht, terug te vinden in de Bijbel: het Hooglied van Salomo. De korte tekst bestaat uit een passionele liefdesdialoog tussen een bruid en een bruidegom, afgewisseld met een koor dat commentaar geeft. In het vierde hoofdstuk vergelijkt de bruidegom zijn geliefde met een tuin: 'Een gesloten hof ben je, mijn zuster, mijn bruid, een gesloten hof, een verzegelde bron' (Hoogl., 4:12). Waarop de bruid antwoordt: 'Steek op, noordenwind, kom, zuidenwind, en blaas over mijn tuin, zodat de geuren zich verspreiden! Laat mijn lief in zijn tuin komen en er genieten van de kostelijke vruchten!' (Hoogl., 4:16).

Het Hooglied vindt zijn oorsprong in oude vruchtbaarheidsrituelen uit het Midden-Oosten, en zo is het beeld van de bruid als een tuin ook te verklaren — net als het vrouwelijke lichaam is de tuin een plek waar verleiding en vruchtbaarheid samengaan. Maar het Hooglied werd uiteindelijk vooral gelezen als een religieuze, spirituele tekst. In de middeleeuwse bruidsmystiek vatte men het boek op als een complexe metafoor, waarbij de bruid voor de ziel staat en de bruidegom voor God. Ongetwijfeld heeft deze metaforische interpretatie ervoor gezorgd dat een dergelijke erotische, lichamelijke beschrijving van de liefde een cruciale plaats kreeg in een religieuze verbeelding die niet meteen bekendstaat om zijn ongecompliceerde verheerlijking van aardse zinnelijkheid. Toch waren de middeleeuwse mystici niet blind voor de intieme, lichamelijke dimensie van deze tekst. Integendeel, het ging

hun er juist om aan te tonen hoe de ‘zielservaring’ tegelijk ook een zinnelijke ervaring is, en hoe het lichamelijke en het spirituele met elkaar een verbond kunnen sluiten, net zoals in een tuin cultuur en natuur met elkaar samengaan.

Wie het Hooglied leest, kan niet anders dan opmerken hoe ver een dergelijke kijk op de mens – met een ziel die als een ‘gesloten hof’ reikhalzend uitkijkt naar het bezoek van de Ander – verwijderd is van ons huidige zelfbeeld. De metafoor van de mens als tuinier past dan veel beter: een individu dat zelf de handen uit de mouwen steekt om iets van zijn leven te maken. Het is een oproep tot actieve zelfverwerkelijking, zoals de verlichtingsfilosoof Voltaire die reeds meegaf aan het slot van zijn *Candide* (1759): ‘Il faut cultiver son jardin.’

Deze oproep bepaalt vandaag de dag nog steeds onze identiteit. Het uitgangspunt is dat we vrij zijn om zelf ons levensproject te kiezen en uit te werken, in een continu proces van zelfontplooiing en zelfontwikkeling, en dit op verschillende niveaus, van ons lichaam tot onze carrière. En door sociale media worden we uitgenodigd de resultaten van die zelfontplooiing publiek te maken. We zijn heel actieve tuiniers geworden, voortdurend bezig onszelf bij te sturen, ‘iets van ons leven te maken’. Hiervoor kent het Duits de term *Bildung*: het realiseren van een ideaalbeeld via een voortdurende zelfopvoeding.

De vraag hierbij is natuurlijk naar *welk* beeld we ons dan precies willen vormen. Het is duidelijk dat het niet meer het middeleeuwse religieuze beeld is van de te veredelen, door God beminde ziel die huist in een vergankelijk en zondig lichaam. Het hedendaagse zelf interpreteert zichzelf niet meer vanuit een religieus kader, maar vanuit het kader van het marktdenken, dat in het Westen als enige grote ideologie de twintigste eeuw lijkt te hebben overleefd.

Om het ideale zelf in de wereld van de vrije markt te herkennen, volstaat het te kijken naar de zelfbeelden die ons voortdurend voorgespiegeld worden via reclames, televisieprogramma's, magazines, vacatureberichten, posts op sociale media... Het beeld dat dan heel vaak opduikt, is dat van een individu dat actief, sportief en flexibel is, voortdurend klaar om nieuwe uitdagingen aan te gaan, nieuwe belevenissen op te zoeken. Het is een beeld dat niet toevallig overeenkomt met het beeld van de ideale werknemer-consument, met als lijfspreuk: *work hard, play hard*. Het is een zelfbeeld waarin het individu het marktdenken ook op zichzelf en zijn relaties met anderen betreft. Wat ik waard ben, wordt bepaald in vrije concurrentie met anderen. Wat hebben anderen voor mij over, en hoeveel wil ik op mijn beurt in anderen investeren?

Uiteraard maakt een dergelijk zelfbeeld ons ook erg onzeker en gestrest, en bovendien sterk afhankelijk van het hele productie- en consumptieproces dat de economische basis vormt van dat marktmodel, gebaseerd op een voortdurend streven naar groei en winstmaximalisatie. Want als het zelfbeeld dat we nastreven — in hedendaags marketingjargon, en zonder enige ironie, *personal brand* genoemd — afhangt van onze prestaties, kunnen we ook nooit zeker zijn van onszelf, omdat het steeds anderen zijn die ons die marktwaarde toekennen. En aangezien het levensproject van die anderen ook flexibel is, met verbetering en groei als belangrijkste waarden, kunnen zij steeds voor iemand anders kiezen als werknemer, vriend of minnaar, als ze menen zo beter in staat te zijn om hun eigen targets te realiseren.

Het individu is in deze maatschappij dus belangrijker dan ooit, maar tegelijk ook bijzonder instabiel: de minste rimpeling op het water dat hem reflecteert, brengt de moderne Narcissus in vertwijfeling. En net die onzekerheid maakt ons afhankelijk van het systeem: we blijven

hard werken, omdat we bang zijn onze baan en de daaraan gekoppelde status te verliezen. Bovendien hebben we het geld nodig om uit te geven aan spullen en belevenissen die het gevoel van onbehagen en verveling tegen gaan en ons interessant maken voor anderen. We worden met andere woorden aangespoord om zelfverzekerd te zijn, ‘ervoor te gaan’, maar we mogen ook weer niet *te* zelfverzekerd worden: we moeten niet geloven dat we ook zonder te produceren en te consumeren waardevol kunnen zijn.

Dat is de paradox waarmee we voortdurend geconfronteerd worden: we zijn vrij om ons eigen leven vorm te geven, maar tegelijk voelen we ons in een dergelijke prestatie maatschappij vaak ongelukkig en beklemd. We hebben het gevoel dat we ons voortdurend moeten bewijzen, waardoor iedereen het steeds veel te druk heeft, met te weinig tijd voor de dingen waarvan we evenwel zeggen dat ze er echt toe doen. We produceren en consumeren in principe enkel om ons leven beter te maken, maar tegelijk is er het besef dat dit alles toch niet tot het goede leven leidt, en dat we op grenzen botsen. We lijken niet alleen de draagkracht van onze planeet, maar ook onze eigen draagkracht te overschatten, met alle ecologische en psychologische gevolgen van dien. De weerzin, en de weerstand, groeit.

De ultieme, maar meteen ook meest hopeloze vorm van weerstand is het uitgeputte lichaam dat de tactiek van de verschroeiende aarde op zichzelf gaat toepassen: de burn-out die samen met stress en depressie de westerse mentale ziekte bij uitstek lijkt te worden. De ambitieuze baas kan ons niet verder opjagen om nog harder te werken, de marketeer kan ons niet meer verleiden om nog meer te consumeren, want er valt niets meer te plunderen, geen ‘professionele uitdaging’ meer aan te gaan, geen plezier meer op te wekken. Slachtoffers van een burn-out hebben

hun tuin zien verdorren en vervolgens in vlammen zien opgaan: zij verdwijnen in een totale onverschilligheid, zien elk verlangen wegvallen, worden even onbruikbaar als een onvruchtbaar, vervuild stuk braakland.

* * *

Toch zijn er andere, minder zelfdestructieve manieren van verzet en verandering denkbaar. Het is de stelling van dit boek dat dit enkel kan door een andere verbeelding van het zelf. Dat betekent dat we ons zelf niet louter als een ondernemende tuinier zien, maar ook als een innerlijke tuin die misschien wilder en uitgestrekter is dan we op het eerste gezicht zouden denken. De huidige maatschappij biedt ons een soort van standaard-zelf: het actieve, productieve, consumerende, 'netwerkende' individu, voornamelijk gericht op de buitenwereld. Maar dat is maar één mogelijke invulling van het zelf. Een doorgedreven cultuurverkenning laat ons toe te kijken of er daarnaast geen andere beelden zijn waarin we onszelf kunnen herkennen. De eerste noodzakelijke stap hierbij is 'nee' te kunnen zeggen, zich te verzetten tegen het standaard-zelfbeeld dat ons als vanzelfsprekend wordt aangemeten. Nee, dit is niet het beeld waarvan ik de gelijkenis wil zijn. En juist dit 'nee' is nodig als eerste stap om uiteindelijk ook 'ja' te kunnen zeggen, alternatieve manieren van onszelf-zijn te ontwikkelen.

Daarom kan het goed zijn terug te keren naar oude teksten zoals het Hooglied, die ervaringen beschrijven die niet langer de onze zijn. Juist omdat deze teksten mijlener afstaan van ons huidige zelfbeeld, tonen ze ons een andere mogelijke invulling van het zelf. Weliswaar kunnen deze anachronistische beelden geen kant-en-klaar alternatief bieden, maar ze reiken ons wel een andere taal aan om over dat zelf te spreken. We bevinden ons in een maatschappij die ons allerlei identiteiten wil

aanpraten: ‘ik ben een meerwaardezoeker’, ‘ik ben een *career professional*’, ‘ik ben de manager van mijn eigen leven’, ‘ik ben een flexibele werknemer met doorgroei-mogelijkheden’, ‘ik ben mijn eigen sterk merk’, ‘ik ben een virtuele vriend in je sociale netwerk’. In zo een omgeving helpt het om de beeldspraak van het Hooglied bij de hand te hebben, om tegen te werpen: ‘Integendeel, u zit ernaast: “Ik ben een bron in een tuin, een fontein van levend water.”’ (Hoogl., 4:15)

Want ook al is de religieuze context van het Hooglied niet langer de onze, de gebruikte taal is soms nog opvallend relevant. Neem bijvoorbeeld een cryptisch vers als: ‘Sterk als de dood is de liefde, met de onverbidde-lijkheid van het dodenrijk sluit zij ieder ander buiten’ (Hoogl., 8:6). Een dergelijk beeld van de liefde ligt minder voor de hand dan het beeld dat van de liefde wordt opgehangen in de doorsnee romantische komedie. Het toont ons de liefde als een manier om te vernietigen, buiten te sluiten, ‘nee’ te zeggen. Hetzelfde geldt voor de liefde die zich toont in de zorg voor het zelf, een liefde die evenzeer onverbiddelijk ‘nee’ zegt tegen alles wat dat zelf schade kan toebrengen. Deze liefde is niet de narcistische eigenliefde, waarbij ik mezelf in de spiegel bewonder, maar een onvoorwaardelijke liefde die ik mijn zelf toedraag, als een tuin die mij is toevertrouwd, zowel met zijn vruchtbare, zonnige stukken als met zijn dras-sige plekken en schaduwkanten waar nooit iets fatsoen-lijks wil groeien.

Er staat ook niet dat die liefde *sterker* is dan de dood — ze zijn elkaars gelijke, en dat betekent ook dat die tuin die mijn zelf is, gedoemd is om vroeg of laat weer te verdwijnen. Alles wat ik doe, krijgt zijn betekenis in het licht van mijn onafwendbare dood. Daarom beschouwde de Duitse filosoof Martin Heidegger de mens ook als een *Sein zum Tode*, een zijn-naar-de-dood. Dat lijkt een

morbide uitspraak, maar hij kan net zo goed bevrijdend werken. Juist het besef dat ik er niet voor altijd ben, spoort mij immers aan heel goed na te denken over mijn levenskeuzes. Als ik aan het eind van mijn leven terugkijk op wie ik ben geweest, zal ik dan tevreden zijn over dit zelf dat ik nu ben? Zijn de dingen die ik nu belangrijk vind, of die ik verondersteld word belangrijk te vinden, dat in het licht van mijn verdwijnen nog steeds?

Dat is een boeiende filosofische oefening, maar ze gaat er wel van uit dat er zoiets bestaat als een 'zelf' dat zich als een brug spant tussen wie ik nu ben en wie ik ben op het moment dat ik ga sterven. Het veronderstelt met andere woorden dat mijn leven een verhaal is, met een begin, een midden en een einde, en niet zomaar een losse verzameling van indrukken, opvattingen en belevenissen. Dat is misschien een subtiele vorm van zelfbedrog, maar dan nog betekent het niet dat het niet waardevol zou kunnen zijn *als* fictie. We kunnen hierbij denken aan een belangrijke uitspraak van de filosoof Friedrich Nietzsche in *Voorbij goed en kwaad* (1886): 'Waarom zou de wereld *die ons aangaat*—, geen fictie kunnen zijn?' (p. 44). Het zelf is dan bij uitstek een fictie die ons aangaat, een verhaal dat ons helpt zin en vorm te geven aan ons leven. Het zelf moet dan ook niet opgevat worden als een authentieke kern die klaarligt om te worden 'ontdekt'. Het zelf is veeleer een dynamische fictie die ontstaat uit de wisselwerking van ons lichaam met onze omgeving, uit de koppeling van onze ervaringen met de beelden en verhalen die we gebruiken om die ervaringen betekenis te geven. In dit boek willen we een zijswijze voor dat zelf verkennen die een veel breder gebied bestrijkt, en veel meer mogelijkheden tot verandering openhoudt dan het zelfbeeld dat het marktdenken ons biedt. Het beeld van het zelf als een uitgestrekte tuin is uiteraard even fictief als het beeld van het zelf dat zich beperkt tot dat van een

actieve tuinier. Maar dat beide invullingen van ons zelfbeeld even fictief zijn, betekent niet dat ze ook gelijkwaardig zijn. In dit boek wil ik argumenteren dat het beeld van het zelf als een tuin die mij is toevertrouwd en waarvoor ik zorg moet dragen tijdens mijn levensloop, ons beter kan helpen om weerstand te bieden, iets te veranderen aan situaties die ons ongelukkig maken. Hierbij is fictie, verbeelding juist een krachtig instrument om zich te kunnen verzetten tegen al wat ons als vanzelfsprekend en zonder mogelijk alternatief wordt voorgeschoteld.

De tegenkracht van verbeelding blijkt heel mooi uit een aangrijpend voorbeeld dat de Engelse psychoanalyticus Darian Leader geeft in *Het nieuwe zwart. Rouw, melancholie en depressie* (2008). Hij beschrijft hoe een jonge vrouw die antidepressiva kreeg voorgeschreven, wanhopig werd van de manier waarop die pillen verpakt waren, elk in een aparte ruimte op een strip, gevangen in een kleine cel, in lijnen opgesteld als een bataljon soldaten. Hierdoor kreeg ze de aandrang om ze allemaal in één keer naar binnen te werken, zodat de pillen zich niet meer zo eenzaam en claustrofobisch zouden voelen. (p. 9) Ze weet uiteraard heel goed dat het maar medicijnen zijn die zich niet écht claustrofobisch kunnen voelen, maar zo kan ze zich haast letterlijk een beeld vormen van hoe ze zichzelf bij het nemen van die pillen voelt: alleen, gevangen in een isoleercel, zonder hoop. Deze patiënte bracht dus een fictie in stelling die haar toeliet te reflecteren op en uiteindelijk ‘nee’ te zeggen tegen een behandeling die ze aanvoelde als een miskenning van haar behoefte aan menselijk contact. Hier begint de eerste vorm van verzet, en misschien ook de eerste vorm van genezing, door tegenover het opgedrongen product van de medische industrie het product van haar verbeelding te plaatsen.

Het is over deze vorm van verbeeldingsverzet dat dit boek wil gaan. Het wil onderzoeken op welke manieren

we met ons zelf kunnen omgaan als tuin. Het wil nagaan welke geheime, ietwat verwaarloosde tuin er verborgen ligt achter de muren van ons alledaagse leven, en welke heilzame kruiden, medicijnen, tegengiffen er in deze wilde tuin van de verbeelding kunnen groeien.

Hierbij wordt verbeelding in haar breedste betekenis opgevat. Het gaat niet alleen om onze eigen dagdromen en fantasieën, maar ook om een individuele, persoonlijke omgang met de verbeelding van de kunst en de filosofie. Het is immers juist die intieme interactie tussen verschillende verhalen en praktijken en ons eigen leven, de versmelting van onze verbeelding met die van anderen, die bevrijdend kan werken. Daarom is het ook belangrijk de diversiteit van die culturele verbeelding niet verloren te laten gaan. Zoals ook de filmmaker Werner Herzog opmerkte in zijn documentaire *Encounters at the End of the World* (2007), is het vreemd dat we ons druk maken over het uitsterven van allerlei diersoorten, maar nauwelijks bezorgd zijn over het uitsterven van allerlei culturen en cultuurpraktijken die worden vernietigd door de steeds globaler wordende monocultuur van het westerse productie- en consumptiemodel. Hoe minder unieke verhalen en praktijken we overhouden, hoe weerlozer we immers zijn; overgeleverd aan de weinige verhalen en praktijken die ons nog resten. En net zoals het rooien van regenwoud zorgt voor de onzichtbare uitroeiing van talloze nog onbekende dier- en plantensoorten die geneeskrachtige eigenschappen zouden kunnen bevatten, betekent het geruisloos verdwijnen van allerlei cultuurpraktijken het verlies van potentieel heilzame oplossingen voor de cultuurkwalen die ons uitputten en ziek maken.

Vandaar ook de noodzaak van verzet, hoe onopvallend ook. Het is de stelling van dit boek dat een dergelijk verzet begint met de verkenning van de innerlijke ruimte van het zelf, een mentale geheime tuin waarin ik me bewust

kan worden van wat mij drijft: mijn eigenaardigheden, mijn verlangens, en ook hoe die in meer of mindere mate afwijken van wat mij via allerlei kanalen wordt opgedrongen en aangepraat. Deze geheime tuin is geen afgesloten plek, geen exotische locatie waarin ik mij meewarig, uitgeput of juist hooghartig uit de alledaagsheid terugtrek. De geheime tuin bevindt zich binnen de ruimte van onze hedendaagse maatschappij met zijn schrale monoculturen van steeds maar weer dezelfde gewassen. Het gaat erom hier bepaalde cultuurpraktijken als tegengif tegen de dominante cultuur te ontdekken en te cultiveren. Het is een praktijk die te vergelijken is met *guerrilla gardening*, waarbij mensen in publieke ruimtes stiekem bepaalde bloemen of struiken planten, om zo de lelijkheid en de monotonie te bestrijden die vele plekken zo deprimerend maken. Of zoals Italo Calvino zijn personage Marco Polo laat opmerken aan het slot van *De onzichtbare steden* (1972): ‘De hel van de levenden is niet iets wat zal zijn; als er een is, dan is het de hel die hier al is, de hel die wij dag in dag uit bewonen, die we vormen door onze samenleving. Er zijn twee manieren om er niet onder te lijden. De eerste valt velen makkelijk: de hel aanvaarden en er deel van gaan uitmaken tot je op het punt bent gekomen dat je hem niet meer ziet. De tweede is riskant en vereist ononderbroken aandacht en studie: zoeken en weten te herkennen wie en wat er, te midden van de hel, geen hel is, dat laten voortduren, en er ruimte aan geven.’ (p. 150)

Dat betekent ook dat je artistieke, filosofische of religieuze verbeeldingspraktijken niet moet benaderen zoals een postzegelverzamelaar postzegels nauwkeurig beschrijft en catalogiseert, maar nooit gebruikt waarvoor ze in feite bedoeld zijn: namelijk om brieven te versturen. Integendeel, je moet ervan uitgaan — al weet je uiteraard dat ook dat een fictie is — dat al die uiteenlopende verbeel-